

УДК 343.9

В.М. Пекарчук

**ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРОБАЦІЮ» - ПОМІТНИЙ КРОК
НА ШЛЯХУ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
НЕПОВНОЛІТНІХ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті проаналізовано місце та роль Закону України «Про пробачію» у вдосконаленні системи попередження скоєння злочинів у середовищі неповнолітніх – чергового кроку до гуманізації кримінальної політики української держави, розвитку парадигми системи покарань, альтернативних позбавленню волі, і на цій основі активізації підліткової ідентифікації, гармонізації суспільних стосунків.

Ключові слова: *пробачія, неповнолітні, девіантна поведінка, ресоціалізація, орган пробачії, пробачієві програми, досудова доповідь, соціально-виховна робота.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови правової, демократичної держави, формування зрілого громадянського суспільства гуманізація кримінальної політики фактично позбавлена кордонів. Одним з найважливіших векторів цього процесу є розвиток парадигми системи покарань, альтернативних позбавленню волі, про що свідчить ухвалення важливих нормативно-правових актів європейського та світового рівня, зокрема таких як Мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), Рекомендація СМ/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи про пробачію та інших. Сучасні реформи в українському суспільстві також націлені на трансформацію та імплементацію провідних міжнародних стандартів у вітчизняному законодавстві. Потужним кроком в цьому напрямі можна без перебільшення вважати прийняття Верховною Радою України Закону України «Про пробачію». На тлі вищевикладеного актуальним виявляється створення ефективного механізму захисту прав неповнолітніх, які підлягають кримінальній відповідальності. Діти – не тільки майбутнє кожної держави. Діти – їхнє сьогодні. Виклики нашого часу потребують перегляду системи покарань неповнолітніх, які скоїли злочини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему створення та діяльності органу пробачії в Україні досліджували такі вітчизняні вчені, як О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, А.Х. Степанюк, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець. Що стосується різних аспектів інституту попередження злочинності неповнолітніх, то вони висвітлювалися в працях М.І. Ветрова, Ю.М. Грошевого, А.П. Закалюка, К.Є. Ігошева, Ф.А. Лопушанського, П.П. Михайленка, М.М. Михесенка, А.Р. Ратинова, Т.А. Третьякової, І.К. Туркевича та інших. Окреслені ними проблеми здебільшого розглядалися залежно від галузі права.

Формування цілей. Визначаючи цінність попередніх досліджень, слід констатувати, що з урахуванням суттєвого оновлення законодавства,

а саме нещодавнього ухвалення Закону України «Про пробацію», його вплив на перспективи попередження злочинності неповнолітніх в Україні не став предметом спеціального дослідження. Мета статті полягає у з'ясуванні алгоритму реалізації та ефективності дії Закону України «Про пробацію» на середовищі неповнолітніх та профілактику скоєння ними правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Закону України «Про пробацію» свідчить про лібералізацію кримінальної політики держави й формування альтернативної системи виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Інститут пробації зорієнтований на посилення безпеки суспільства шляхом профілактики правопорушень та виправлення засуджених.

Сьогодні, відповідно до статті 98 Кримінального кодексу України до неповнолітніх, які визнані винними у вчиненні злочину, суд може застосувати основні покарання у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт, арешту, позбавлення волі на певний строк та додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Статтею 102 передбачено позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років [1]. Значне поширення і стійкість рецидивної злочинності неповнолітніх багато в чому є наслідком низької ефективності кримінального покарання, що проявляється в неналежному відновленні соціальної справедливості, порушеною вчиненим злочином. У літературі справедливо наголошується на тому, що, коли навіть буде досягнута мета позбавлення волі всіх осіб, які вчинили злочин, то суспільство буде зруйноване, адже просто неможливо знайти матеріальні й людські ресурси, які будуть потрібні для досягнення цієї мети. Альтернативні заходи можуть розраховувати на підтримку суспільства й держави, по-перше, унаслідок необхідності гуманного поводження з правопорушниками, а по-друге, з метою захисту суспільства від криміналізації, неминучою в умовах масової практики покарання у вигляді позбавлення волі, забезпечення його безпеки й соціального благополуччя [2].

Уведення альтернативних позбавленню волі покарань стосовно неповнолітніх підтверджує, що відбування покарання у вигляді позбавлення волі перешкоджає подальшій соціальній адаптації особистості неповнолітніх, їх поверненню в суспільство: дитина в умовах ізоляції втрачає соціально значущі навички, освоює в місцях позбавлення елементи кримінальної субкультури, крім того, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі під наглядом кваліфікованих працівників органу пробації дає змогу уникнути негативних моральних, психологічних і фізичних наслідків ізоляції, оскільки при альтернативному покаранні навички соціальної взаємодії зберігаються й розви-

ваються під впливом соціального середовища і за активної допомоги співробітників органу пробачії.

Пробачія є новим об'єктом науково-практичного дослідження. Закон розглядає пробачію як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду до засуджених, кримінальні покарання яких, не пов'язані з позбавленням волі, а також забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [3].

Проте в Україні експерименти з відпрацювання елементів пробачії у діяльності кримінально-виконавчої інспекції розпочали ще 2003 року. Водночас служба пробачії за кордоном, не лише в країнах Західної Європи, а й у Польщі, Чехії, Словаччині та інших державах Центральної та Східної Європи, суттєво відрізняється від кримінально-виконавчої інспекції в Україні за своїми функціями, організацією діяльності, кадровим забезпеченням та методами роботи. Ефективність застосування пробачії у повній мірі підтверджує досвід європейських країн та США. Упродовж першої декади XXI століття служба пробачії була створена практично в усіх країнах Східної та Центральної Європи. Кожна держава, обираючи власну модель, використовувала багаторічний ефективний досвід функціонування служби пробачії в інших країнах Західної Європи з урахуванням власних найкращих досягнень [4, с. 55-58].

Організацію заходів пробачії буде забезпечувати орган пробачії, який визначається законом як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в цій сфері. Створення органу пробачії здійснюватиметься шляхом реорганізації кримінально-виконавчої інспекції, яка має досвід подібної практики. Завдання вказаної державної інституції буде подвійне: по-перше, виконати покарання, альтернативне позбавленню волі, винесене судом неповнолітньому, по-друге, забезпечити його ресоціалізацію, тобто повернення в існуючу суспільну життєдіяльність.

Згідно зі ст. 12 Закону «Про пробачію», остання визначена стосовно осіб віком від 14 до 18 років, здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх, спрямовується на забезпечення нормального розвитку, профілактику агресії та позитивні зміни особистості [3]. Розглядаючи кримінальні провадження та матеріали стосовно неповнолітніх, судді нерідко залучають до участі в процесі різних фахівців: педагогів, психологів, лікарів та інших, забезпечуючи інтереси обвинувачених неповнолітніх, з одного боку, та створюючи додаткові умови до призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, - з іншого. Доречним до вищевикладеного можна вважати підготовку досудових доповідей щодо обвинувачених, яка стосовно неповнолітніх додатково повинна містити інформацію про вплив криміногенних чинників на протиправну поведінку підлітків, рекомендації щодо профілактичних

заходів стосовно неповнолітніх. Зазначене надасть можливість зменшити кількість судових рішень стосовно неповнолітніх, пов'язаних з позбавленням волі. Більше того, обвинувачений має можливість брати участь у підготовці досудової доповіді. У випадку, якщо останній – неповнолітній, участь у підготовці досудової доповіді братимуть законні представники, які разом з обвинуваченим надаватимуть інформацію персоналу органу пробачії, необхідну для підготовки доповіді.

Як відомо, профілактикою злочинності в середовищі неповнолітніх займаються різні органи центральної та регіональної виконавчої влади, служба у справах дітей, підрозділи превентивної поліції та інші державні установи та заклади. Те саме стосується й ресоціалізації засуджених неповнолітніх без ізоляції від суспільства – це завдання широкого кола суб'єктів. Однак нерідко діяльність указаних структур відбувається децентралізовано, а сам механізм реалізації профілактичної роботи має певні відмінності. Орган пробачії, хоча є новим інститутом, який розвивається, але має під собою основу у вигляді кримінально-виконавчої інспекції. Він повинен виступити координуючою силою, яка здатна в найскладніших умовах комплексно вирішувати проблеми дітей, стосовно яких ухвалене рішення суду та вдосконалити систему профілактики злочинності неповнолітніх, до яких здійснюється пробачія, мобілізувати всі існуючі реабілітаційні ресурси, організуючи роботу спільно не лише з органами державної влади, а й інститутами громадянського суспільства, іншими організаціями у спектрі формування індивідуальних програм реабілітації й контролю, уживаючи тим самим заходів, спрямованих на найкраще забезпечення інтересів підлітків. Орган пробачії, спираючись на розроблені пробачійні програми, зможе самостійно вирішувати, де й коли саме проводити контроль стосовно неповнолітніх суб'єктів пробачії, які інші органи влади слід залучати. Наприклад, якщо контрольний рейд відбувається у навчальному закладі, де навчається підліток, доречно залучити співробітників превентивної поліції, які професійно допоможуть побачити реальну картину стосунків неповнолітнього з колективом; за умови відвідування суб'єкта за місцем проживання доцільно залучати представників відділів у справах дітей, які краще розуміються на побутовому середовищі неповнолітніх. Важливим заходом пробачії є інформування інших суб'єктів про необхідність надання адресної допомоги засудженим. Його результативність залежить від того, чи володіє орган пробачії достатніми відомостями про особу засудженого неповнолітнього, умови і спосіб його життя і наскільки своєчасно відбувається таке інформування. Водночас треба пам'ятати, що заходи нагляду це лише частина індивідуального плану роботи із засудженим, велике значення має соціально-виховна робота, визначена в законі як цілеспрямована діяльність персо-

налу органу пробації для досягнення конкретної мети – виправлення засуджених та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги, сприяння працевлаштуванню, залучення до навчання, участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності, проведення індивідуально-профілактичної роботи [3]. На відміну від контролю цей напрям діяльності органу пробації не може в повній мірі регулюватися нормами права.

Законом передбачена можливість залучення батьків або їхніх законних представників до проведення соціально-виховної роботи з засудженими неповнолітніми. Адже сім'я надає переважний вплив на особистість неповнолітнього з раннього дитинства. У цьому аспекті доречно ширше залучати до виховної роботи не тільки батьків, а й родичів і членів сімей засуджених, виявляти серед них тих, які позитивно впливають на підлітків. Але треба розуміти, що в сім'ях засуджених неповнолітніх, які вчинили злочини, емоційні контакти між батьками й дітьми могли бути порушені, що підштовхнуло підлітків до скоєння злочину. Також негативний вплив міг проявитися в байдужості батьків, відсутності взаєморозуміння в сім'ї, важких матеріальних умовах та побутової невлаштованості. Крім того, треба розуміти, що в період терміну пробації в стосунках батьків та неповнолітніх може переважати «силовий» метод виховання. Ураховуючи викладене вище, можна констатувати, що перед співробітниками органу пробації стоїть складне завдання: з одного боку по максимуму використати вплив родинних зв'язків на шляху виправлення неповнолітнього, з іншого – нівелювати можливе нерозуміння з боку батьків, не допустити несприятливої обстановки в сім'ї шляхом зрозумілого тлумачення адміністративних і кримінально-правових заходів впливу на батьків, які не виконують належним чином обов'язків з виховання дітей. Залишаючись на свободі, неповнолітні під усебічним впливом профілактичної роботи здебільшого змінюють свою поведінку й не допускають рецидивів злочинів.

Однією з головних особливостей пробації щодо неповнолітніх уважається обов'язкове залучення засуджених неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти. Адже відсутність або недоліки сімейного виховання і можуть зумовлювати як низький духовно-культурний і освітній рівень неповнолітніх, що безпосередньо визначає їх вчинки, особливо тих, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Крім того, однією з об'єктивних причин скоєння повторних злочинів з боку неповнолітніх є незайнятість їх працею або навчанням.

Серед можливих напрямів виховної роботи з засудженими неповнолітніми, у навчальному колективі період застосування пробації можна виокремити такі: вирішення питання продовження навчання в разі незайнятість, допомога в навчальній діяльності, корекція поведінки непов-

нолітного в навчальному колективі, вплив на покращання стану відвідування ним занять, залучення до активної громадської діяльності в колективі. За умов координуючої ролі органу пробації навчальні колективи використовуватимуть різні форми виховної роботи з засудженими неповнолітніми: проведення індивідуальних та групових бесід педагога, профілактичних бесід з неповнолітніми в присутності педагогів закладу і працівників органу пробації неповнолітніх, розгляд неправомірної поведінки підлітка на зборах класу чи групи, винесення питання про його девіантну поведінку на розгляд ради профілактики закладу, виклик у навчальний заклад батьків у разі порушення ним дисципліни, подання про неотримання ним норм поведінки до органу пробації [5, с. 183].

Можливість отримати освіту, професію, працевлаштування цілком можна вважати прямим шляхом до виправлення, тому що неповнолітні побачать упевнену альтернативу асоціальним моделям поведінки.

Важливим завданням залишається створення та забезпечення реалізації пробаційних програм щодо неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Відповідно до статті 2 Закону України «Про пробацію» пробаційна програма визначається як програма призначена за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та яка передбачає цілий комплекс заходів, спрямованих на соціальну поведінку та формування соціально сприятливих змін особистості. Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм визначаються Кабінетом Міністрів України. Пробаційні програми повинні бути універсальними, застосовуватися до неповнолітніх з відхиленнями соціальної поведінки взагалі.

Водночас треба пам'ятати, що кримінальна активність серед різних вікових груп неповнолітніх чоловічої та жіночої статі має певні відмінності. Практично кожний десятий засуджений неповнолітній чоловічої і жіночої статі має вік від 14 до 16 років, приблизно третю частину від усіх засуджених становлять неповнолітні віком від 16 до 17 років, у віковій групі від 17 до 18 років понад 40 % – особи чоловічої і 30 % жіночої статі [6, с. 267-268]. Тобто соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими, до яких застосовують пробацію, має свої особливості. Вони обумовлені специфікою умов, у яких організовується процес виправлення, специфікою об'єкта (неповнолітні) і специфікою суб'єкта (працівники органу пробації, представники державних, громадських, освітніх, культурних та інших установ та організацій). Отже, кримінальна поведінка неповнолітніх засуджених, зумовлена різними типами соціальної дезадаптації й пробаційні програми цих підлітків також мають бути диференційованими.

Розробка індивідуальних диференційованих пробаційних програм є складним і творчим процесом, до якого необхідно залучати фахівців со-

ціально-психологічної, виховної роботи й самого засудженого. Метою програми є формування нової життєвої орієнтації, яка виключає можливість учинення нового злочину. Указана програма – це не просто сукупність заходів, – це система виховних впливів спеціалістів, що спрямована на стимулювання власної соціально схвалюваної діяльності підлітка за чітко визначеним планом і відповідними термінами виконання. Складається вона, зазвичай, на півроку, а в особливо складних випадках – на один-три місяці. Відповідно до результатів виконання програми засуджений отримує певну ступінь заохочувальних діянь, зокрема, за сумлінну поведінку й відповідальне ставлення до навчання, праці, активну участь у позакласній роботі до підлітків можуть бути застосовані різні заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, нагородження цінним подарунком тощо [7, с. 142].

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що пробація дасть змогу проводити гнучкішу кримінальну політику щодо неповнолітніх правопорушників. В останніх буде можливість уникнути моральних, психологічних, фізичних та інших негативних наслідків ізоляції, зберегти навички соціальної взаємодії, розвивати останні під впливом соціального середовища і професійної допомоги кваліфікованих співробітників органу пробації. Ухвалення Закону України «Про пробацію» є початковим кроком створення якісної системи, спроможної вплинути на зниження рівня рецидивної злочинності в середовищі неповнолітніх в Україні, зменшити навантаження на пенітенціарну систему, сприяти попередженню криміналізації особистості неповнолітніх і загалом зниженню злочинності в суспільстві. У загальному контексті це має стати вагомим чинником формування правової держави й громадянського суспільства в Україні.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Гета М.Р. Альтернативи лишенню свободи в Республіке Казахстан: современное состояние и перспективы / М.Р. Гета // Центр исследования правовой политики при поддержке Института Открытого Общества (Open Society Institute) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lprc.kz>.
3. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov>.
4. Беца О., Овчарова Г. Про створення служби пробації в Україні / О. Беца, Г. Овчарова // Відновне правосуддя в Україні, щоквартальний бюлетень № 1(5)2007. – С. 54–59.
5. Бочелюк В.Й. Юридична психологія / В.Й. Бочелюк // Навчальний посібник – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.

6. Кримінально-виконавче право : підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О.В. Лисодед та ін. ; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2011. – 328 с.

7. Максимова Н.Ю. Соціально-психологічні аспекти діяльності служби пробачії / Н. Ю. Максимова // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. - Т. 7 : Екологічна психологія (соціальний вимір), Вип. 32. - С. 137-143.

Пекарчук В.М. Закон України «О пробации» - заметный шаг на пути предупреждения преступности несовершеннолетних: теоретико-правовой аспект

В статье проанализированы место и роль Закона Украины «О пробации» в совершенствовании системы предупреждения совершения преступлений в среде несовершеннолетних – очередного шага к гуманизации уголовной политики украинского государства, развития парадигмы системы наказаний, альтернативных лишению свободы, и на этой основе активизации подростковой идентификации, гармонизации общественных отношений.

Ключевые слова: *пробация, несовершеннолетние, девиантное поведение, ресоциализация, орган пробации, пробационные программы, социально-воспитательная работа.*

Pekarchuk V.M. The Act of Ukraine «On probation» is the way to prevent juvenile delinquency: theoretical and legal aspect

In the article the author analyses the place and the role of the Act of Ukraine «On probation» in improving preventive system of committing crimes by juveniles – that is the next step to humanize the criminal policy of the Ukrainian state, to develop the paradigm of the penalties system as alternatives to prison.

The importance of this problem is caused, first of all, by the necessity to know the mechanism of implementation of the Act of Ukraine «On probation» as - to juvenile delinquents and how to stop re-offending.

The author emphasizes that alternatives to prison as – to juveniles influence positively the further social adaptation, returning to the community.

The author ascertains that the powerful system of the criminal and executive inspection has been formed at present in Ukraine. This inspection has the functions similar to the probation bodies in the system of alternatives to prison according to the present legislation. The author takes into account the subsequent and perspective factor while organizing educational measures, social and useful activity, individual and preventive work with juveniles who committed crimes.

The author pays special attention to the leading role of probation bodies which should be a coordinative force that in the most difficult conditions can fully solve the problems of the juveniles who have the court order and improve the system of crime prevention among delinquents who are on probation, mobilize all present rehabilitative resources organizing the work both with the organs of the state power and the public institutions.

The author also shows the place of individual different probation programmes, complex and creative process drawing specialist in social and psychological, educational work and convict himself to form a new life orientation that excludes committing a new crime.

Key words: *probation, regocialization, juveniles, probation body, probation programmes, pretrial report, social and educational work.*

УДК 343.1

Ю.Ю. Симонова

**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ
НЕДОТОРКНОСТІ, ЩО ВЧИНЕНІ В СІМ'І
(КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ
АСПЕКТИ)**

На підставі вивчення та аналізу судової практики застосування кримінального законодавства щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, що вчинені в сім'ї, у статті висвітлено певні питання щодо співрозмірності вини та ступеня покарання, проблеми іншого характеру та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *статеві злочини, сім'я, сексуальне насильство, примушування, розбещення, статевий зв'язок, бездіяльність, статевозрілість.*

Постановка проблеми. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, учинені в сім'ї (надалі – сексуальні злочини) є актуальною проблемою сьогодення. На 30 жовтня 2015 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень (надалі ЄРДР) за статеві злочини знаходилось 1013 вироків, з яких 99 винесені судами першої інстанції саме за вчинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості в сім'ї. Якщо звернути увагу на їх географію, то можна виявити наявність негативної тенденції, оскільки в таких областях України, як Донецькій та Луганській (контрольована Україною територія), Херсонській, Одеській, Запорізькій, Харківській, Дніпропетровській та Миколаївській областях у період з 30.10.2014 року по 30.10.2015 року винесено у 2 рази більше вироків за вчинення розглядуваних правопорушень, аніж за минулорічний аналогічний період.

Водночас дослідниками наголошується про надзвичайно високий показник латентності цієї категорії злочинів. Так, А. С. Лукаш визначає, що співвідношення зареєстрованих згвалтувань відносно латентних сягає 1:4 [1, с. 19], а М. Г. Вербенський уточнює, що майже половина усіх згвалтувань учиняється в сім'ї [2, с. 41]. Більше того, О. В. Синеокий, підтримуючи думку американського сексолога А. Сельтера, висловив припущення, що в поле зору правоохоронних органів потрапляє лише 5% педофілів